

Ο εκδημοκρατισμός της αρχιτεκτονικής

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 18/10/2021

Διανύουμε μια αβέβαιη περίοδο, με την υγειονομική πραγματικότητα να καθορίζει ακόμη στάσεις, κατευθύνσεις και πολιτικές. Η προηγούμενη διετία, διετία του κορωνοϊού, επέφερε μια βαθιά μεταλλαγή στην ατομική και συλλογική μας στάση, στην αντίληψή μας για τον κόσμο και στην ιδέα για το μέλλον. Χωρίς να το έχουμε καταλάβει, βρισκόμαστε στην απαρχή μιας «νέας ζωής», πολύ διαφορετικής από αυτήν μόλις λίγα χρόνια πριν, σε όλα τα πεδία. Αν μάλιστα τούτο συνδυαστεί, σε ό,τι αφορά τη χώρα μας, με την οδυνηρή δεκαετή οικονομική κρίση, αντιλαμβανόμαστε πως η «νέα ζωή» παντού, σε όλα τα πεδία, είναι μια πραγματικότητα που οφείλουμε να κατανοήσουμε το συντομότερο δυνατό, είτε για να την καθορίσουμε, όσο αυτό γίνεται, είτε για να προσαρμοστούμε με όσο το δυνατό καλύτερες συνθήκες.

Τι σχέση έχει με τα παραπάνω η ελληνική αρχιτεκτονική ή, αν θέλετε, η αρχιτεκτονική στην Ελλάδα; Υπάρχει μια συνέχεια ή καταγράφεται μια ρήξη, ένα «πριν» διαφορετικό από το «μετά» που ακολούθησε και που

βρίσκεται σήμερα σε εξέλιξη; Ποιος είναι σήμερα ο δημιουργικός «αρχιτέκτονας εφαρμογής», ποια είναι η πολιτισμική του ταυτότητα και η φύση της δουλειάς του, σε σχέση με τον συνάδελφό του της προηγούμενης γενιάς;

Η Ελλάδα είναι η χώρα των μύθων. Όχι εκείνων που διδασκόμασταν στο δημοτικό σχολείο, αλλά των νέων, αυτών που δημιουργούμε καθημερινά και που χρησιμοποιούμε ποικιλοτρόπως. Εννοώ τους μύθους που έχουν να κάνουν με πρόσωπα θεωρούμενα γενικής αποδοχής. Αφενός, αναζητούμε πρόσωπα καθολικής αναγνώρισης, ως συλλογικό καταφύγιο απέναντι σε μια τρέχουσα «ελληνική πραγματικότητα» που μας δυσαρεστεί και μας απογοητεύει. Ωστόσο, αυτά τα πρόσωπα δεν βρίσκονται συνήθως εν ζωή. Ο Μάνος Χατζιδάκις σημείωνε ότι ευχαρίστως αγιοποιούμε τους τεθνεώτες, γιατί απλώς οι τεθνεώτες είναι ακίνδυνοι, δεν μας ανταγωνίζονται. Με την έννοια αυτή η αναζήτηση και η ανακήρυξη μύθων είναι υποκριτική, και ουσιαστικά αποκαλύπτει το έλλειμα αξιοκρατίας και κοινωνικής συνοχής. Επιδεικνύουμε αισθήματα λατρείας απέναντι, απλώς, σε ό,τι πλέον δεν μας απειλεί. Αφετέρου, καταφεύγουμε στο παρελθόν γιατί μπορούμε εύκολα να το εξιδανικεύσουμε απέναντι στις αντιφάσεις, την αβεβαιότητα και τη μετριότητα της τρέχουσας ζωής. Είναι δύσκολο να συναντήσει κανείς άλλο λαό, τουλάχιστον στο πλαίσιο της προηγμένης Δύσης, με τόσο ανεπτυγμένο το αίσθημα της δυσαρέσκειας και της συνεχούς κριτικής απέναντι σε όλα τα μέτωπα, από τη μικροκλίμακα της καθημερινότητας έως τα μεγάλα θέματα της πολιτικής πραγματικότητας. Η συγκρουσιακή στάση, η υστέρηση μιας αντίληψης συναίνεσης και η έλλειψη κατανόησης της έννοιας του δημόσιου οφέλους (συνεπώς η «ιδιωτική» στάση απέναντι στα πράγματα) χαρακτηρίζουν τη νοοτροπία των κατοίκων της νεότερης Ελλάδας.

Δημήτρης Ησαΐας, Τάσης Παπαϊωάννου, Πολυκατοικία στο Παγκράτι, 2017-2019.

Οι μύθοι κυριάρχησαν και στην ελληνική αρχιτεκτονική σε όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ού

αιώνα, όχι άδικα ωστόσο. Στο πλαίσιο των δυνατοτήτων μιας χώρας μικρής και περιφερειακής, υποδοχέα συνήθως ιδεών που πήγαζαν από τα μεγάλα διεθνή κέντρα επεξεργασίας των νεωτερικών προτάσεων, αναδείχθηκαν με σχετική σαφήνεια οι βασικές αρχιτεκτονικές κατευθύνσεις και οι ήρωές τους. Καταρχήν, η επιλογή μιας αρχιτεκτονικής εμπνευσμένης από τη λαϊκή, ανώνυμη παράδοση, που στην ουσία χαρακτήρισε την πορεία μεγάλου μέρους της ελληνικής αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα. Στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο, μια περίοδο έντονης αναζήτησης ταυτότητας για όλες τις εκφράσεις του γηγενούς πολιτισμού, η νεοπαρδοσιακή ή νεολαϊκή επιλογή κυριάρχησε, καταρχήν στον ακαδημαϊκό χώρο, όπου διδάχτηκε από τον πιο εμπνευσμένο αρχιερέα της, τον Δημήτρη Πικιώνη. Ο προσανατολισμός αυτός δεν είχε να κάνει μόνο με την εσωτερική αρχιτεκτονική συζήτηση, αλλά ήταν αποτέλεσμα του ευρύτερου περιρρέοντος κλίματος της μετεμφυλιακής Ελλάδας, μιας χώρας καταρχήν συντηρητικής και παράλληλα ακόμη γραφικής, ολίγον εξωτικής και μάλλον απομονωμένης από τον υπόλοιπο κόσμο. Ο Πικιώνης διαμόρφωσε ένα εμπνευσμένο και γοητευτικό αφήγημα για τη διαχρονική αξία της έννοιας της παράδοσης, που στη δεκαετία του 1920 περιελάμβανε και τις κλασικές και τις ελληνιστικές καταβολές τού αυτόχθονου πολιτισμού, για να προσανατολιστεί μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο στη λατρεία του πνεύματος της αγνής και άδολης ανώνυμης κληρονομιάς και των λαϊκών ηρώων-δημιουργών της, με σημεία αναφοράς την παρδοσιακή αρχιτεκτονική της ηπειρωτικής Ελλάδας του Βορρά. Για τη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική, που αναζητούσε τότε έναν δρόμο, η πολιτισμική σκοπιμότητα αυτής της επιλογής του Πικιώνη, και κυρίως η ανεπιφύλακτη αποδοχή της από ένα σημαντικό μέρος του ελληνικού αρχιτεκτονικού κόσμου της εποχής ως δυνατότητα τρέχουσας και εφαρμοσμένης πρακτικής, αποτελούν πάντα ένα ερώτημα.

Στους αντίποδες του πικιωνικού προβληματισμού βρίσκεται η αναζήτηση πολλών αρχιτεκτόνων των δεκαετιών του 1950 και 1960 για μια ελληνική αρχιτεκτονική που θα μπορούσε να συμβαδίσει με το πνεύμα της εποχής. Τούτο σημαίνει σχεδιασμό χώρων, χρήση υλικών και μορφοπλαστικές ιδιότητες, που να συντονίζονται με ό,τι περίπου συνέβαινε την ίδια εποχή στον υπόλοιπο κόσμο. Πρόκειται για μια ισχυρή ώθηση και επιθυμία «εξευρωπαϊσμού» που χαρακτήρισε σε ιδιαίτερο βαθμό την ελληνική αρχιτεκτονική, σε μια προσπάθεια μετάβασης από τον επαρχιωτισμό στον εκσυγχρονισμό, και σε μια αμεσότερη επαφή με τον κόσμο έξω από τα περιοριστικά φυσικά σύνορα της χώρας. Πρωτεργάτης αυτής της κατεύθυνσης είναι αναμφίβολα ο Νίκος Βαλσαμάκης, μαζί με άλλους άξιους συναδέλφους του που αναζητούν στην Ευρώπη, και φυσικά στην Αμερική, εκείνες τις εκφράσεις του «διεθνούς στιλ», ικανές να εξελληνιστούν για να ανταποκριθούν όχι μόνο σε ένα αρχιτεκτονικό αλλά και σε ένα πολιτισμικό αίτημα ενός επίσης σημαντικού μέρους της ελληνικής κοινωνίας. Ο διεθνιστικός μοντερνισμός της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1950 και 1960, αξίζει να μελετηθεί ως μια από τις πιο ισχυρές εκσυγχρονιστικές ωθήσεις της ελληνικής κοινωνίας αυτής της εποχής.

Ένας τρίτος προσανατολισμός της ελληνικής αρχιτεκτονικής αυτής της περιόδου είναι εξίσου σημαντικός. Συνειδητοποιεί την αξία της αρχιτεκτονικής τού μεσοπολεμικού μοντέρνου κινήματος και αποδέχεται το ιδεολογικό και μορφοπλαστικό της περιεχόμενο. Αντιλαμβάνεται τη σημασία του πολιτικού μηνύματος των δασκάλων του μοντέρνου, καθώς επίσης και το δίδαγμα για την ανάγκη της ευρύτερης ικανοποίησης των κοινωνικών/λαϊκών αναγκών, μέσω ενός λειτουργικού σχεδιασμού που να συνδιαλέγεται επίσης με την παραγωγική πραγματικότητα της εποχής, δηλαδή με τα υλικά και τις κατασκευαστικές μεθόδους που είναι συμβατές με την οικονομία και την κλίμακα μιας αρχιτεκτονικής της πόλης. Ωστόσο, ο προσανατολισμός αυτός δεν επιθυμεί να απορροφηθεί εντός ενός ανώνυμου αρχιτεκτονικού διεθνισμού, αλλά να διαμορφώσει τους όρους μιας αρχιτεκτονικής ως έκφρασης ενός αυθεντικού συστήματος ιδεών, μιας γνήσιας αυτόχθονης σύγχρονης ταυτότητας. Τούτο θα συνέβαινε για πρώτη φορά στην ελληνική αρχιτεκτονική, μετά τον «εισαχθέντα» νεοκλασικισμό και ό,τι αποτέλεσε την άλλη όψη του νομίσματος, το επίσης «εισαχθέν» μοντέρνο κίνημα στην περίοδο του ελληνικού μεσοπολέμου.

314 Architecture Studio, Κατοικία H77 Το Διαμάντι, Βούλα Αττικής, 2017-2019.

Το εγχείρημα είναι δύσκολο και αναλαμβάνεται από έναν άλλο ήρωα της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής, τον Άρη Κωνσταντινίδη. Ο Κωνσταντινίδης, με στέρεη ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική παιδεία, αναζητεί, με πρωτοφανή ένταση, την «αλήθεια», σε μια αρχιτεκτονική που θα είναι ελληνική γιατί υιοθετεί τον ορθολογισμό και τους κατασκευαστικούς τρόπους του μοντέρνου κινήματος (και μεταπολεμικά του μοντέρνου μπρουταλισμού σύμφωνα με τον Λε Κορμπυζιέ), σε συνδυασμό με το πνεύμα του τόπου (δηλαδή τη δωρικότητα, τη λιτότητα, το φως και το κλίμα) αλλά και την ανανεωμένη κοινωνική αποστολή της αρχιτεκτονικής. Η αρχιτεκτονική του Κωνσταντινίδη έχει ένα στοιχείο πρωτογονισμού καθώς αναζητεί τα αρχέτυπα, σε μια σπάνιας δύναμης και βαθύτητας προσπάθεια αναθεμελίωσης της ιδέας της αρχιτεκτονικής, της ιδέας μάλλον ενός συνολικού νέου ελληνικού πολιτισμού και ενός νέου ανθρώπου. Με την έννοια αυτή ο Κωνσταντινίδης είναι ο κατεξοχήν εκφραστής της ουτοπίας στην ελληνική αρχιτεκτονική του 20ού αιώνα.

Αυτές οι τρεις κατευθύνσεις προσδιορίζουν την πορεία της ελληνικής αρχιτεκτονικής σε όλο το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Είναι χαρακτηριστικός ο αντίστοιχος διάλογος γύρω από την αρχιτεκτονική, που περιστράφηκε με ιδιαίτερη επιμονή έως και τις απαρχές του 21ου αιώνα, γύρω από το θέμα της σχέσης αυτόχθονου και εισαγόμενου, τοπικού και διεθνούς. Η συζήτηση της εποχής, μέχρι πριν λίγα μόλις χρόνια, για την «ελληνικότητα», την «τοπικότητα» και την «ταυτότητα», αφορούσε όχι μόνο την αρχιτεκτονική αλλά κάθε έκφραση του νεοελληνικού πολιτισμού: μια συζήτηση με όρους που σήμερα μας φαίνονται απλώς εκτός εποχής, σχεδόν ανοίκειοι, παρωχημένοι. Τα παραπάνω ωστόσο υποδηλώνουν ότι οι πολιτισμικές κατηγορίες στην αρχιτεκτονική του προηγούμενου αιώνα ήταν προσδιορισμένες με αρκετή σαφήνεια: ο καθένας όφειλε να δηλώνει το προσωπικό στίγμα, ανήκε σε μια κατεύθυνση, υποστήριζε μια επιλογή. Ο καθένας ανήκε σε ένα «στρατόπεδο», αν όχι στον δημόσιο λόγο, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τις προσωπικές πεποιθήσεις και το αντίστοιχο έργο. Δεν επρόκειτο ακριβώς για ιδεολογική πόλωση αλλά για την υιοθέτηση απόψεων στο πλαίσιο προσδιορισμένων και αναγνωρίσιμων πολιτισμικών κατευθύνσεων. Στη δεκαετία μάλιστα του 1980, με την έκρηξη της μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής διεθνώς (και η οποία στην πραγματικότητα μικρή ανταπόκριση βρήκε στην Ελλάδα), αναζωπυρώθηκε εδώ η συζήτηση για την ταυτότητα της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής, με την παράλληλη διεθνή «ανακάλυψη» και αντίστοιχη προβολή των Ελλήνων

τοπικιστών. Πρόκειται φυσικά για τον Πικιώνη, τον Κωνσταντινίδη αλλά και τον Δημήτρη και τη Σουζάνα Αντωνακάκη, αρχιτεκτόνων με κοινά χαρακτηριστικά αλλά, όπως είδαμε, και με πολλές ανάμεσά τους ιδεολογικές διαφορές και διαφορετικές αντιλήψεις για το περιεχόμενο και τον σκοπό της τέχνης τους.

Χώρος διασταύρωσης αυτών των κατευθύνσεων, ταξινόμησης και προβολής τους, καθώς και του σχετικού διαλόγου, υπήρξαν οι επιθεωρήσεις «Αρχιτεκτονικά Θέματα» και «Θέματα Χώρου + Τεχνών». Ο ρόλος αυτών των περιοδικών του Ορέστη Δουμάνη, από το 1967 και μετά, υπήρξε καθοριστικός. Η καίρια σημασία αυτών των περιοδικών ήταν συνειδητή και γενικώς αποδεκτή, σε όλη τη διάρκεια της έκδοσης και κυκλοφορίας τους, μέχρι το 2013. Οι αντιρρήσεις διατυπώνονταν για τις επιλογές του περιοδικού, ταγμένες ουσιαστικά στο πλευρό τού μοντερνιστικού εκσυγχρονισμού, και για άλλα δευτερεύοντα ζητήματα μικροπολιτικής, από όσους αισθάνονταν αποκλεισμένοι από αυτές τις σελίδες -τα περιοδικά ήταν γνωστά για τα αυστηρά ποιοτικά κριτήριά τους, αντίστοιχα με τις αντιλήψεις του εκδότη και διευθυντή τους. Σήμερα ωστόσο αντιλαμβανόμαστε ακόμη περισσότερο, αν είναι δυνατόν, τον θεμελιώδη ρόλο αυτών των περιοδικών επί μισό αιώνα. Τα ΑΘ και τα ΘΧ+Τ μορφοποίησαν τις «τάσεις» της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής, ταξινόμησαν συστηματικά την αντίστοιχη παραγωγή και προέβαλαν ανελλιπώς τα πιο αξιόλογα παραδείγματα, ενώ έδωσαν φωνή σε έναν έγκυρο ελληνικό διάλογο και στην κυκλοφορία των ιδεών γύρω από τη σύγχρονη αρχιτεκτονική εντός και εκτός συνόρων. Όλα αυτά έγιναν σε ένα πλαίσιο αξιοθαύμαστης συνέχειας μεθόδου, κριτηρίων και απήχησης που δεν βρίσκει εύκολα αντίστοιχο σε άλλες διεθνείς εκδοτικές δραστηριότητες του είδους.

Στα ΑΘ και τα ΘΧ+Τ, σε αυτόν τον κυρίαρχο δηλαδή φορέα προβολής της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής, καταγράφηκαν κατά συνέπεια όχι μόνο τα αξιολογικά αλλά και τα ιεραρχικά γνωρίσματα της ελληνικής αρχιτεκτονικής. Αποτυπώθηκε η κυριαρχία και η αντίστοιχη παραγωγή των μεγάλων αρχιτεκτονικών γραφείων (αρχής γενομένης από εκείνο του Αλέξανδρου Τομπάζη), μαζί με την πολιτισμική σημασία της παραγωγής του Νίκου Βαλσαμάκη (και φυσικά του έργου του Τάκη Ζενέτου, που αποτελεί μεμονωμένη και διακριτή περίπτωση στο πλαίσιο της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής). Αυτή η αποτύπωση εξέφραζε φυσικά και την αντίστοιχη επαγγελματική πραγματικότητα, με τις «μεγάλες δουλειές» των ισχυρότερων γραφείων που αφενός παρήγαγαν εκσυγχρονισμό, αφετέρου είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες επικοινωνίας και ανταλλαγής με αντίστοιχους χώρους του εξωτερικού, ακαδημαϊκούς, επαγγελματικούς και εκδοτικούς. Γενικότερα, οι πιο αξιόλογοι αρχιτέκτονες του τόπου ήταν γνωστοί, αναγνωρισμένοι και προβεβλημένοι, καθώς απολάμβαναν αναφορών στον περιοδικό τύπο (καταρχήν στα περιοδικά του Ορέστη Δουμάνη), στους οδηγούς αρχιτεκτονικής, στα βιβλία ιστορίας της νεότερης αρχιτεκτονικής και σε άλλες συναφείς εκδόσεις, ενώ προσκαλούνταν, ειδικά από την τελευταία δεκαετία του προηγούμενου αιώνα και μετά, όλο και πιο συχνά σε διαλέξεις παρουσίασης του προσωπικού τους έργου. Επρόκειτο για μια αναγνωρίσιμη «ομάδα» σαφώς διαφοροποιημένη από το σύνολο των υπόλοιπων συναδέλφων με τα μικρά γραφεία, τις μικρές αναθέσεις, τη μικρή προβολή. Ωστόσο, η «ομάδα» αυτή διαμόρφωσε τις κορυφαίες επιδόσεις και την ταυτότητα της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα.

AREA Architecture Research Athens, Εξοχική κατοικία στη Σαλαμίνα, 2016-2020.

Η πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα είναι κομβικής σημασίας για την ελληνική αρχιτεκτονική. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 αποτελούν σημείο τομής γενικότερα για τη χώρα, καθώς συμβάλλουν μεταξύ άλλων στην αλλαγή νοοτροπίας και στην αντίληψη ότι η Ελλάδα μπορεί να αποτελεί δραστήριο και ενεργό συνομιλητή του προηγμένου κόσμου. Ένα νέο είδος «αρχιτεκτονικού κοσμοπολιτισμού» γεννιέται στη χώρα μας, που βρίσκει την έναρξή του στην έκθεση του 1999 για την ελληνική αρχιτεκτονική του 20ού αιώνα στο Γερμανικό Μουσείο Αρχιτεκτονικής της Φρανκφούρτης (οργανωμένο από το Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής, καταρχήν από τον Ορέστη Δουμάνη και τον Σάββα Κονταράτο)· βρίσκει επίσης, λίγο αργότερα, ένα ενδεικτικό σημείο κορύφωσης στις διαλέξεις διάσημων ξένων αρχιτεκτόνων στο MegaronPlus του Μεγάλου Μουσικής Αθηνών. Η πολιτισμική και κοινωνική αισιοδοξία αλλά και η οικονομική ευφορία της εποχής αποτελούν το ζωτικό πλαίσιο, όχι μόνο της επαγγελματικής δράσης των αρχιτεκτόνων, αλλά, σε ό,τι μας αφορά, και ενός πλήθους βραβείων, διαλέξεων, εκδόσεων, εκθέσεων, συχνά σε συνεργασία με διεθνείς διπλωματικούς και πολιτισμικούς φορείς. Τα παραπάνω γεγονότα δείχνουν να τοποθετούν την ελληνική αρχιτεκτονική όχι μόνο στο κέντρο του δημόσιου εντόπιου ενδιαφέροντος αλλά, για πρώτη φορά, στο πλαίσιο ενός διεθνούς διαλόγου και σχεδόν ισότιμης ανταλλαγής. Έχουν βέβαια ξεκινήσει και οι νέες δυνατότητες ηλεκτρονικής ενημέρωσης και επικοινωνίας, που διευκολύνουν την ανάπτυξη αυτού του κλίματος και που θα αποδειχτούν αποφασιστικές για ό,τι θα ακολουθήσει στη συνέχεια. Οι έντυπες εκδόσεις, και ειδικότερα οι περιοδικές, διατηρούν ακόμη το ειδικό τους βάρος, ενώ οι ταξινομητικές κατευθύνσεις της ελληνικής αρχιτεκτονικής (τοπικισμός/διεθνισμός κ.λπ.) δείχνουν αίφνης, εκεί γύρω στο 2004, να συρρικνώνονται και να αποτελούν όρους μιας συζήτησης που ανήκει τελεσίδικα στον προηγούμενο αιώνα.

Είναι βέβαιο ότι η δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας επέφερε μια ριζική αλλαγή στην πορεία της ελληνικής αρχιτεκτονικής: αποτέλεσε ένα τέλος εποχής και έναρξη μιας άλλης. Η δεκαετής οικονομική κρίση έπληξε βαθιά την επαγγελματική δραστηριότητα των αρχιτεκτόνων, με προφανή αντίκτυπο σε ό,τι προβάλλει και επενδύει σε αυτή τη δραστηριότητα: εκδόσεις, εκθέσεις, δημοσιεύσεις κ.λπ. Με τον θάνατο του Ορέστη Δουμάνη, το 2013, ολοκληρώνεται η πορεία των θρυλικών περιοδικών του και μαζί με αυτά μια ιδέα αναγνωρίσιμης, ταξινομημένης και αξιολογημένης αρχιτεκτονικής παραγωγής, στην οποία είχαμε εθιστεί τις προηγούμενες δεκαετίες. Κατά κάποιον τρόπο, σιώπησε μια έγκυρη πυξίδα κατεύθυνσης και πλοήγησης για

όποιον ενδιαφέρεται για την αρχιτεκτονική παραγωγή και τον σχετικό διάλογο στην Ελλάδα. Στη διάρκεια αυτών των ετών, η κρίση έπληξε και ακύρωσε τη δράση πολλών αξιόλογων αρχιτεκτόνων, ενώ άλλοι απεβίωσαν ή εγκατέλειψαν το πεδίο. Για μια σειρά λοιπόν από λόγους, επαγγελματικούς και προσωπικούς, μια ολόκληρη γενιά «επώνυμων αρχιτεκτόνων» αποχώρησε από τον χώρο, ενίοτε με οδυνηρό τρόπο. Η γενιά αυτή προερχόταν από τις πρώτες ακόμη μεταπολεμικές δεκαετίες (από την άποψη των σπουδών ή των πρώτων επαγγελματικών εμπειριών), είχε διανύσει μια μεγάλη περίοδο παραγωγικής δραστηριότητας, είχε διακριτά πολιτισμικά χαρακτηριστικά και προσδιορισμένη θέση στο χρηματιστήριο της ελληνικής αρχιτεκτονικής. Αυτός ο αξιολογικός χάρτης, έτσι όπως τον γνωρίζαμε περίπου αμετάβλητο και οριοθετημένο, με τις ιεραρχήσεις του, τους συσχετισμούς και την παγιωμένη δυναμική του, μεταμορφώθηκε και ουσιαστικά απαλείφθηκε σχεδόν μέσα σε μια δεκαετία.

Σήμερα η κατάσταση είναι τελείως διαφορετική, στο κυριολεκτικά μαγματικό περιβάλλον της ελληνικής αρχιτεκτονικής. Βρισκόμαστε σε μια φάση νέων «τοποθετήσεων», όχι μόνο στο επαγγελματικό πεδίο αλλά και σε εκείνο της προβολής και της επένδυσης στην αρχιτεκτονική ως επικοινωνιακού προϊόντος. Οι αλλαγές δεν έχουν να κάνουν μόνο με ό,τι προηγήθηκε στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία, αλλά και με τις νέες παγκόσμιες συνθήκες σχετικές με την εξέλιξη της τέχνης (ή του επαγγέλματος) της αρχιτεκτονικής, του νέου ρόλου της και της κυκλοφορίας των ιδεών γύρω από αυτήν.

Η αρχιτεκτονική, μετά τη μεγάλη συζήτηση του προηγούμενου αιώνα για το ιδεολογικό περιεχόμενο του μοντέρνου κινήματος και τη μεταμοντέρνα κριτική που ακολούθησε, διανύει περίπου εδώ και δύο δεκαετίες μια φάση «αποϊδεολογικοποίησης». Στις αρχές του νέου αιώνα αναδύθηκε και προβλήθηκε η εικόνα των starchitects, για να ακολουθήσει η γενικευμένη πλέον τρέχουσα αποδέσμευση από οποιαδήποτε έννοια ιδεολογικού προσανατολισμού ή αντίληψης μιας αρχιτεκτονικής ποιητικής μέσω του σχεδιασμού. Κυριαρχεί ένας ατέρμονος μορφοπλαστικός πειραματισμός, που βασίζεται αφενός στις απαρχές του μοντέρνου σχεδίου, εκείνου που άρχισε να διαμορφώνεται πριν ακριβώς έναν αιώνα, αφετέρου στις άπειρες τεχνικές δυνατότητες και την ποικιλία των υλικών κατασκευής. Τελικός στόχος είναι η παραγωγή της απόλυτης θεότητας, το πνεύμα της οποίας είναι πλέον κυρίαρχο: η παραγωγή της εικόνας. Παράλληλα, οι νέοι τρόποι ψηφιακού σχεδιασμού απελευθερώνουν και διευκολύνουν οποιαδήποτε σχεδιαστική πρόθεση. Τα εφόδια ενός «ουμανιστικού» αρχιτεκτονικού πολιτισμού δεν δείχνουν πλέον απαραίτητα (ξεκινώντας από τη λογία κτιριακή παράδοση, την ιστορία της αρχιτεκτονικής και της πόλης και τις ιδέες που έδωσαν υπόσταση στην εξέλιξη της αρχιτεκτονικής και της πόλης): αρκούν οι δεξιότητες σχετικές με τη χρήση των ηλεκτρονικών μέσων σχεδίασης, και οι δυνατότητες πειραματισμού με τις λύσεις που προσφέρει η κατασκευαστική βιομηχανία.

Γιώργος Μπάτζιος, Κτίριο γραφείων στη Λυκόβρυση (πρώην ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ: Αλέξανδρος Τομπάζης, 1972), 2018-2020.

Με το τελευταίο συνδέεται και η κυκλοφορία των αρχιτεκτονικών ιδεών και του σχετικού διαλόγου: ανάλογη με την κρίση του τύπου (από τον ημερήσιο και τον περιοδικό μέχρι τον χώρο των εκδόσεων) είναι και η κρίση των περιοδικών αρχιτεκτονικής. Η κυκλοφορία των ιδεών σήμερα (εννοώ των σχεδιαστικών ιδεών) γίνεται καθημερινά και με εντυπωσιακή αποτελεσματικότητα μέσω εξειδικευμένων ιστοσελίδων, καθώς μπορεί να καλύπτει με αφοπλιστική ταχύτητα και ευκολία την αρχιτεκτονική δραστηριότητα σε κάθε γωνιά της γης. Η κυκλοφορία των σχεδιαστικών ιδεών σήμερα είναι δημοκρατική, επειδή είναι καθολικώς προσβάσιμη. Ωστόσο, μαζί με την ισοδυναμία του ποιοτικού επιπέδου των σχεδιαστικών προτάσεων, επιφέρει επίσης και μια ομοιογένεια των σχεδιαστικών προσεγγίσεων σε όλα τα μέρη του κόσμου. Σήμερα πλέον δεν φαίνεται να υπάρχουν «κέντρα» και «περιφέρειες» σε ό,τι αφορά τη δράση και την παραγωγή της αρχιτεκτονικής. Αρκεί όλοι να είναι σε θέση να χειρίζονται επαρκώς τα σχεδιαστικά προγράμματα και να είναι χρήστες του διαδικτύου. Ας μην μας διαφεύγει ωστόσο ότι, παρά τα φαινόμενα, οι διαφορές με τις πιο προηγμένες και πλούσιες χώρες παραμένουν: από τα μεγέθη των καταρχήν δημόσιων έργων (σε αντίθεση με την ιδιωτική μικροκλίμακα της ελληνικής αρχιτεκτονικής παραγωγής) έως τις δυνατότητες της κατασκευαστικής βιομηχανίας. Μπορεί η ελληνική αρχιτεκτονική να παίζει ισότιμα σε αυτό το πεδίο;

Στην ελληνική πραγματικότητα, η δεκαετής οικονομική κρίση (με την ταυτόχρονη επικράτηση των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης και επικοινωνίας) οδήγησε στην αποχώρηση μιας ολόκληρης γενιάς σημαντικών αρχιτεκτόνων και, σε αυτή την ιστορική φάση που έχει χαρακτηριστικά «μεταπολεμικής περιόδου», στην ανάδυση ενός μεγάλου αριθμού νέων και ικανών μελετητών που προσπαθούν να βρουν μια θέση στον υπό διαμόρφωση χάρτη της ελληνικής αρχιτεκτονικής. Σήμερα δεν είναι μόνο αυτοί οι νέοι αρχιτέκτονες που έχουν πολλές και ποικίλες διεθνείς προελεύσεις σε ό,τι αφορά τις σπουδές ή ακόμη και την επαγγελματική εμπειρία: αντίστοιχη διεθνή προέλευση σε ό,τι αφορά τις σπουδές αλλά και τη διδασκαλία έχει πλέον το σύνολο σχεδόν των διδασκόντων στις επτά σχολές αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα. Αντίστοιχα, πλουραλιστικό είναι και το πεδίο των έντυπων ή/και ηλεκτρονικών μέσων αρχιτεκτονικής ενημέρωσης και προβολής στα καθ' ημάς, με ανάλογη αποσπασματικότητα και διάχυση της πληροφορίας: όπως απέδειξαν όμως τα «Αρχιτεκτονικά Θέματα», έχει κεφαλαιώδη σημασία ο μεθοδικός, συστηματικός και μακράς διάρκειας χαρακτήρας της πληροφορίας.

Η ιδεολογική αποφόρτιση της αρχιτεκτονικής, έτσι όπως καταγράφεται διεθνώς, χαρακτηρίζει και την ελληνική πραγματικότητα. Βέβαια, στο εξωτερικό συνεχίζουν να εξάγονται οι «ευπώλητοι» μύθοι μας, ο Πικιώνης, ο Κωνσταντινίδης, ο Δοξιάδης, ο Κρόκος. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι προαναφερθέντες είναι «τοπικιστές», δηλαδή αναγνωρισμένοι εκπρόσωποι μιας νεοελληνικής αρχιτεκτονικής με χαρακτηριστικά αυθεντικότητας. Το ερώτημα είναι αν υφίσταται συνέχεια και ποια είναι η σχέση των νέων Ελλήνων αρχιτεκτόνων σήμερα με την εντόπια έντεχνη αρχιτεκτονική εμπειρία του προηγούμενου αιώνα, όπως παραπάνω περιγράφηκε ακροθιγώς. Η αναζήτηση μιας διακριτής πολιτισμικής ταυτότητας για τους νέους Έλληνες αρχιτέκτονες, αποτελεί σήμερα αντίστοιχο ζητούμενο;

Το άρθρο είναι υπό δημοσίευση στον τόμο ΕΠΙΛΟΓΟΣ 2021, ετήσια επιθεώρηση πολιτιστικών πεπραγμένων στην Ελλάδα. Η εικονογράφηση περιλαμβάνει επιλογή από τα 16 έργα που προτάθηκαν για να εκπροσωπήσουν την Ελλάδα στα ευρωπαϊκά βραβεία αρχιτεκτονικής Mies van der Rohe 2022.

Εισαγωγική εικόνα: Νίκος Λυκούδης, Ισμήνη Παπασπηλιοπούλου, Κατοικία στα Λιβάδια Χανίων, 2017-2019.